

Investigating the Literary Situation of the Kerman Seljuk Sultanate based on the Historical Texts and Poetry Divans of Poets (442-583 AH)

Jamshid Roosta¹ | Sahar Pourmehdizadeh²

1. Associate professor, Department of History, Shahid Bahonar University of Kerman, Iran.
jamshidroosta@uk.ac.ir
2. PhD student of Islamic Iran History, University of Kharazmi, Tehran, Iran.
Pourmehdizadeh7750@gmail.com

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Article Article history: Received: 07 September 2023 Revised: 28 October 2023 Accepted: 28 November 2024 Published online: 21 December 2024 Keywords: Kerman, Seljuqs, Historical Texts, Persian poetry, poets, Panegyrists.	Purpose: By reflecting on the historical Texts such as <i>Badaye' al-azman fi vaqaye'-e Kerman</i> and <i>eqd-al-ula I'il-mowqef- al-a'la</i> and poems of lesser-known poets such as Azraghi Heravi, Abu Ishaq Ibrahim Ghazi, Abd -al Malik Burhani Neishabouri, Abul Hija Ibn Bakri and Hakim Siraj al- Din Abu Mohammad Othman Mokhtari; You can find valuable information about Kerman during the 5th and 6th centuries AH, as well as the praises of some of the Seljuk rulers of Kerman. A government that, although compared to the powerful dynasty of the great Seljuqs in Iran, is less branched and a brief research has been done on it, but some of its statesmen supported the Persian language and literature and played an essential role in the spread of Persian poetry and literature in the land of Kerman. Method and Research: This article seeks to prove it by using the method of historical studies and descriptive-analytical approach. In this regard, the main question of the present article is, what was the approach of the Seljuk statesmen of Kerman towards Persian poetry and literature, and how did the poets and praisers of their court mention these statesmen? Findings and Conclusions: The findings of the research indicate that some of the Seljuk statesmen of Kerman, and especially the Minister of this government, Sahib Nasir al-Din Abu Abdullah Mokram Ibn Alaa; In addition to providing security, peace and well-being of the people, they have played a significant and undeniable role in elevating the status of Persian language and poetry in the court and territory of the said government. This caused many writers and poets to enter Kerman, and they also praised the Seljuk statesmen in their historical Texts and poems.

Cite this article: Roosta, Jamshid. Pourmehdizadeh, Sahar (2024) Investigating the Literary Situation of the Seljuk kingdom of Kerman based on the Historical Texts and Sources of Poems (442-583 AH).. Journal of Iranian Studies, 23 (46), 265-285.

© The Author(s).

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: <http://doi.org/10.22103/jis.2024.22955.2581>

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The local government of Kerman was established around 442 AH by the initiative of Malik Qavurt ibn Chaghri Beg. The Seljuk Turkmens, led by Togrul ibn Mikail (Qavurt's uncle), ended the Ghaznavid rule in Khorasan after winning the Battle of Dandanqan and conquered the rest of Iran. In this regard, and during the divisions made, the occupation of the areas of Tabas and Kerman was handed over to Qavurt. Qavurt also established a powerful local government after capturing Kerman, Oman and parts of Fars and Sistan. The government remained hereditary in his family after him and continued until 583 AH. This local but influential dynasty has been less studied and researched by researchers and a little reflection on Persian research related to this dynasty can be understood. Some researchers, who have made the difficulty of working on this dynasty easier on themselves, have been more inclined to express the course of the political history of this state and take a step towards introducing it to Iranians. This is while the study of the cultural, scientific and literary situation of this government convinces the researcher to go beyond the limits of a simple identification or mere expression of political events, and to investigate the literary situation of their territory. Therefore, in the first step, based on the main historical texts that have focused on the rule of the Seljuks in Kerman, namely the works of Afzal al-Din Abu Hamid Ahmad ibn Hamid Kermani under the titles of " *Badaye' al-azman fi vaqaye'-e Kerman* " and " *eqd-al-ula I'il-mowqef- al-a'la* "; The actions of the Seljuk rulers and their courtiers to consolidate political authority and consequently the cultural and literary advancement of Kerman are discussed. And the effects of praise are paid in their court.

Methodology

This research is based on collecting information from libraries and archival centers and descriptive-analytical method. First, the data were collected and then, according to the research topic, the data were processed. In order to fulfill this purpose, the required data and information have been extracted from previous sources and researches and qualitatively analyzed until scientific results are obtained.

Discussion

The importance of the various branches of the Seljuk governments in the history of Persian literature is greater than in the past because during this period, while the Persian language and literature developed and spread in an amazing way; A new spirit was also breathed into its body and caused great writers, poets and speakers to enter the arena. This prevalence of the market for writing prose texts and poetry collections was partly due to the support and encouragement of the Seljuk kings and moreover the support and solidarity of other statesmen and literary men of these. kings considered the presence of virtuous men, writers and poets in his apparatus as an accessory of leadership and each tried to make their apparatus superior to other apparatuses in this regard, and this encouraged people to study science and Literature and progress in science and literature and caused countless poets and writers to emerge. In fact, it may be said that the production of literary works in the past was partly dependent on these supports, and the more these supporters, the more and better quality works were produced in that period. Meanwhile, the Seljuks of Kerman, as a branch of the Seljuk rule, were able to take a step in the development of literature of that period by supporting writers and poets. Therefore, the purpose of the present research is to use a historical method with a descriptive-analytical approach to investigate why and how writers, poets and reciters were

present in Kerman during the Seljuk era. Find appropriate answers to the following questions:
1- What was the type of approach of the Seljuk statesmen of Kerman to the Persian language and literature and poets and writers? What relationship did the writers and poets present in the territory of the Seljuks of Kerman have with the statesmen of this government and how did they mention them in their prose and poetry texts?

Conclusion

The local government of the Seljuks of Kerman through the authority of King Qavurt and the continuous efforts of this Seljuk ruler to increase the territory and commercial prosperity of the conquered areas; He took his first steps on the path of progress. King Qavurt and his successors pursued a progressive economic policy from the very beginning and tried to develop the area under their control and with their basic measures to rebuild trade roads, caravanserais, conquer important trade ports, etc. Provide the development of Kerman and improve its security and welfare situation. With the rise to power of King Turanshah ibn Qavurt, in addition to these political and commercial measures; The market of science and literature of the Seljuk territory of Kerman also flourished, and this was important on the one hand because of the interest of Turanshah himself in cultural affairs and on the other hand because of the support of his minister, Sahib Naser al-Din Makram ibn Ala, for writers, poets and scholars in general. He was a thinker. Undoubtedly, one of the signs of Turanshah's interest in science and literature was his great interest in Persian poetry. He wrote poems in Persian and Arabic. Poets such as Azraqi Heravi, Abu Ishaq Ibrahim Ghazi, Abu al-Hija Muqatil ibn Attia Bakri, Hakim Sirajuddin Abu Mohammad Othman Mokhtari and some other writers who stayed in Kerman from the reign of King Turan Shah until the reign of King Arslanshah I of Seljuk and praised the men and elders present in Kerman. By paying attention to these prose texts and divan poems, it can be seen that although most of them praised the rulers, and especially the Seljuk rulers of Kerman, and mentioned Malik Arslanshah the first Seljuk, Amirzade Amiranshah bin Qaward, etc. But without a doubt, the most prominent name in these poems is the name of Sahib Naser al-Din Makram bin Alaa, and it shows the very appropriate approach of this minister of Kardan towards literary and cultural issues. Of course, this issue should not be forgotten that Sahib Makram bin Alaa, due to the coincidence with Khwaja Nizam al-Mulk Tusi - the efficient minister of the Great Seljuqs - and the many actions of this minister in the direction of the prosperity of the cultural situation of the Great Seljuk's territory; He followed Khwaja Nizam and by building schools, monasteries and inviting scholars and poets; Kerman of the Seljuk era has also prospered like the great Seljuk mansions.

بررسی اوضاع ادبی قلمرو سلجوقیان کرمان با تکیه بر متون تاریخی و دواوین اشعار (۵۸۳-۴۴۲ ه.ق)

جمشید روستا^۱ | سحر پورمهدی زاده^۲

۱. نویسنده مسئول، دانشیار، گروه تاریخ، دانشگاه شهید باهنر کرمان، کرمان، ایران. رایانامه: jamshidroosta@uk.ac.ir
۲. دانشجوی دکتری تاریخ ایران اسلامی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران. رایانامه: pourmehdizadeh7750@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	زمینه/هدف: با تأمل در متونی همچون بدایع الزمان فی وقایع کرمان، عقدالعلی للموقف الاعلی و دیوان اشعار شاعران کمتر شناخته شده‌ای همچون ازرقی هروی، ابواسحاق ابراهیم غزّی، عبدالملک برهانی نیشابوری، ابوالهیجا مقاتل بن عطیه بکری و حکیم سراج‌الدین ابومحمد عثمان مختاری می‌توان به مطالب ارزشمندی در باب کرمان طی قرون پنجم و ششم هجری قمری و همچنین مدح برخی از دولتمردان سلجوقی کرمان دست یافت. حکومتی که اگرچه نسبت به سلسله قدرتمند سلجوقیان بزرگ در ایران، کمتر شناخته شده و بر روی آن پژوهش‌های مختصری صورت گرفته است، اما بعضی از دولتمردانش حامی زبان و ادبیات فارسی بوده و در رواج بازار شعر و ادب فارسی در سرزمین کرمان نقشی اساسی داشته‌اند.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۲۷ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۶/۱۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۱۰ تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۰/۰۱	روش / رویکرد: مقاله حاضر با استفاده از روش بررسی‌های تاریخی و با رویکرد توصیفی-تحلیلی در پی اثبات اوضاع ادبی کرمان در دوران سلجوقیان است. در همین راستا پرسش اصلی نوشتار حاضر، عبارت است از اینکه نوع رویکرد دولتمردان سلجوقی کرمان نسبت به شعر و ادب فارسی چگونه بوده و شاعران و مداحان دربار آنان چگونه از این دولتمردان یاد کرده‌اند؟
کلیدواژه‌ها: کرمان، سلجوقیان، متون تاریخی، شعر فارسی، شاعران، ممدوحان.	یافته‌ها/ نتایج: یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که برخی از دولتمردان سلجوقی کرمان و به ویژه وزیر کاردان این حکومت، صاحب ناصرالدین ابوعبدالله مکرم بن علاء، ضمن فراهم ساختن امنیت، آرامش و رفاه عمومی، نقشی برجسته و چشمگیر در رشد، شکوفایی و اعتلای جایگاه زبان و شعر فارسی در دربار و قلمرو حکومت مزبور داشته‌اند. مسأله‌ای که موجبات ورود بسیاری از ادبا و شاعران به کرمان را فراهم نموده و آنان نیز در متون نثر و دیوان اشعار خود به مدح دولتمردان سلجوقی پرداخته‌اند.

استناد: روستا، جمشید؛ پورمهدی‌زاده، سحر (۱۴۰۳). بررسی اوضاع ادبی قلمرو سلجوقیان کرمان با تکیه بر متون تاریخی و دواوین اشعار (۵۸۳-۴۴۲ ه.ق). مجله مطالعات ایرانی، ۲۳ (۴۶)، ۲۸۵-۲۶۵.

<http://doi.org/10.22103/jis.2024.22955.2581>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان.

۱. مقدمه

حکومت محلی سلاجقه کرمان - که از آنان با نام قاوردیان نیز یاد شده است - در حدود سال ۴۴۲ ه.ق و به همت ملک قاورد بن چغری بیگ تأسیس گردید. ترکمانان سلجوقی به رهبری طغرل بن میکائیل (عموی قاورد) پس از پیروزی در نبرد دندانقان، بر حاکمیت غزنویان در خراسان پایان داده و به تسخیر سایر بلاد ایران مشغول شدند. در همین راستا و طی تقسیم بندی های به عمل آمده، تصرف نواحی طبرستان و کرمان به قاورد واگذار شد. قاورد نیز پس از تصرف کرمان، عمان و بخش هایی از فارس و سیستان، حکومت محلی قدرتمندی را بنا نهاد. حکومتی که پس از وی نیز در خاندان او به صورت موروثی باقی ماند و تا سال ۵۸۳ ه.ق تداوم یافت. این سلسله محلی اما اثرگذار، کمتر مورد مطالعه و تحقیق محققان قرار گرفته است و با اندک تأملی در تحقیقات فارسی مربوط به این سلسله می توان به این مهم پی برد. برخی از محققان نیز - که دشواری کار بر روی این سلسله را بر خود هموار ساخته اند - بیشتر بر آن بوده اند تا روندی از تاریخ سیاسی این دولت را بیان داشته و گامی در راستای شناساندن آن به ایرانیان بردارند. این در حالی است که بررسی اوضاع فرهنگی، علمی و ادبی این حکومت، محقق را متقاعد می سازد که از حد و مرز یک شناسایی ساده و یا بیان صرف وقایع سیاسی فراتر رفته، و به واکاوی اوضاع ادبی قلمرو آنها بپردازد. از همین رو در گام نخست و بر اساس اصلی ترین متون تاریخی که بر روی حکومت سلجوقیان در کرمان تمرکز داشته اند، یعنی آثار افضل الدین ابوحامد احمد بن حامد کرمانی تحت عناوین «بدايع الزمان فی وقایع کرمان» و «عقد العلی للموقف الاعلی»؛ از اقدامات حاکمان سلجوقی و رجال دربار آنها، جهت تثبیت اقتدار سیاسی و به تبع آن اعتلای فرهنگی - ادبی کرمان، سخن به میان آمده و در گام دوم، با مذاقه در متون تاریخی و دیوان اشعار شاعران حاضر در قلمرو سلجوقیان کرمان، به وضعیت ادبی و جلوه های مدح در دربار آنان پرداخته شده است.

۱.۱. بیان مسئله

اهمیت شاخه های مختلف حکومت های سلجوقی در تاریخ ادبیات فارسی بیشتر از گذشتگان است؛ چرا که در این دوره ضمن آن که زبان و ادبیات فارسی به نحو شگفت آوری توسعه و رواج یافت (صفا: ۱۳۶۹: ۳۲۵/۲؛ وزیر، ۱۳۹۳: ۴۲)، روح تازه ای نیز در کالبد آن دمیده شد و سبب گردید ادبا، شاعران و گویندگان بزرگی در آن پا به عرصه وجود بگذارند. این رواج بازار نگارش متون نثر و دواوین اشعار تا حدی در اثر حمایت و تشویق پادشاهان سلجوقی و بیش از آن همراهی و همدلی سایر دولتمردان و رجال ادب پرور این پادشاهان بود (وزیر، ۱۳۹۳: ۴۲)؛ چرا که همواره در طول زمان های متمادی خاندان های بزرگ و رجال کاردان، حضور مردان فاضل و نویسندگان و شاعران را در دستگاه خود از لوازم ریاست خود می پنداشتند و هر یک سعی می کردند که دستگاه آنان از این حیث بر دستگاه های دیگر برتری داشته باشد و همین امر خود باعث تشویق مردم به تحصیل علم و ادب و پیشرفت در علوم و ادبیات می شد و سبب می گردید شاعران و نویسندگان بی شماری به منصب ظهور برسند (صفا: ۱۳۶۹: ۳۲۵/۲). در واقع، شاید بتوان گفت تولید آثار ادبی در گذشته تا حدی در گرو این حمایت ها قرار داشت و هرچه تعداد این حامیان بیشتر می شد،

آثار بیشتر و با کیفیت‌تری در آن دوره پدید می‌آمد. در این میان سلجوقیان کرمان - به عنوان شاخه‌ای از حکومت سلاجقه - توانست با حمایت از ادیبان و شاعران، گامی در راستای توسعه ادبیات آن دوران بردارد. از همین رو هدف پژوهش حاضر عبارت است از آنکه با استفاده از روش تاریخی با رویکرد توصیفی - تحلیلی به واکاوی چرایی و چگونگی حضور نویسندگان، شاعران و مداحان در کرمان عصر سلجوقی پرداخته و ضمن غور در متون نثر و دیوان اشعار این ادیبان و شاعران، پاسخی درخور برای پرسش‌های ذیل بیابد: ۱- نوع رویکرد دولتمردان سلجوقی کرمان به زبان و ادب فارسی و شاعران و ادیبان چگونه بوده است؟ ادیبان و شاعران حاضر در قلمرو سلجوقیان کرمان، چه ارتباطی با دولتمردان این حکومت داشته و در متون نثر و دیوان اشعار خود چگونه از آنان یاد کرده‌اند؟

۲.۱. پیشینه پژوهش

بررسی و مرور پیشینه پژوهشی در حوزه‌های نزدیک به موضوع مورد پژوهش در این نوشتار حکایت از آن دارد که تحقیقات انجام شده را می‌توان در دو دسته تقسیم‌بندی کرد. دسته نخست کتاب‌ها و مقالاتی هستند که با تمرکز بر تاریخ سیاسی حکومت سلجوقیان کرمان کوشیده‌اند از دریچه سیاست وارد شده و ضمن بیان وضعیت سیاسی قلمرو سلجوقیان کرمان به معرفی حکمرانان این حکومت و اقدامات سیاسی آنان پرداخته‌اند. از میان این آثار ارزشمند می‌توان به کتاب‌هایی همچون: «تاریخ سلجوقیان کرمان» اثر محسن مرسل‌پور (۱۳۸۷)؛ «جغرافیای تاریخی شهر کرمان در دوران میانه» نگارش جمشید روستا و همکاران (۱۳۹۸) و مقالاتی مانند «بررسی اوضاع سیاسی سلجوقیان کرمان» اثر مجتبی خلیفه (۱۳۹۱)؛ «بحران سیاسی - اجتماعی کرمان در نیمه دوم قرن ششم...» اثر محرم مصطفوی (۱۳۹۴)؛ و «تحلیل وضعیت نهاد اتابکی و جایگاه اتابکان در حکومت سلجوقیان کرمان» نگارش جمشید روستا (۱۳۹۷) اشاره کرد.

دسته دوم نیز آثار ارزشمندی هستند که با تمرکز بر اوضاع علمی، فرهنگی و ادبی حکومت‌های مختلف سلجوقی کوشیده‌اند از وضعیت علم و ادب و شعر و شاعری در قلمرو و دربار این حکومت‌ها سخن به میان بیاورند. از این بین نیز می‌توان در نخستین گام به کتاب «فرهنگ ایرانی در قلمرو سلجوقیان روم» اثر زهرا ربّانی (۱۳۹۱) اشاره کرد. به جز این اثر می‌توان به مقالاتی همچون: «سیر تقاضای معاش در شعر شاعران مدّاح با تکیه بر نسبت تکدی‌گری به انوری» اثر محمدحسین کرمی و سودابه کشاورزی (۱۳۹۹) و «بررسی زمینه‌های رشد خودکامگی در مداخل فارسی (از دوره سامانیان تا دوره سلجوقیان)» نگارش رضا روحانی و عباس شاه‌علی رامشه (۱۴۰۰) اشاره نمود.

با تأمل و دقت نظر در تمامی آثار فوق‌الذکر، می‌توان دریافت که پژوهش‌های ارزشمند دسته نخست اگرچه بر سلجوقیان کرمان تمرکز داشته‌اند، اما تأکیدشان بیشتر بر اوضاع سیاسی این حکومت بوده و از مباحث فرهنگی و ادبی قلمرو سلجوقیان کرمان، هیچ سخنی به میان نیاورده‌اند. دسته دوم پژوهش‌ها بالعکس به طور خاص بر اوضاع علمی، فرهنگی و ادبی تأکید داشته‌اند، اما این مباحث به سایر شعبه‌های سلجوقی همچون سلجوقیان روم و سلجوقیان بزرگ، مختص بوده و هیچ اشاره‌ای به وضعیت ادبی و شعر و شاعری قلمرو سلجوقیان کرمان نداشته‌اند. با عنایت به آنچه درباره پیشینه پژوهشی این موضوع ذکر شد، تاکنون در مورد نوع رویکرد دولتمردان سلجوقی

کرمان به زبان و ادب فارسی و چگونگی مدح این دولتمردان در متون نثر و دیوان اشعار ادیبان و شاعران قلمرو آن‌ها تحقیق مستقلی به رشته تحریر درنیامده و پژوهش حاضر درصدد پرداختن بدین موضوع است. ضرورت و اهمیت پژوهش حاضر از آن روست که به رغم نزدیک به یک سده و نیم حاکمیت سلجوقیان در ایالت کرمان و خدمات فراوان سیاسی، فرهنگی و اقتصادی سلاطین حکومت مزبور، این سلسله کمتر مورد عنایت اندیشمندان و محققان ایرانی و غیر ایرانی واقع شده و هنوز بسیاری از جنبه‌های تاریخی و ادبی آن، مغفول مانده است. امید آنکه نوشتار حاضر بتواند ضمن بیان نوع رویکرد دولتمردان سلجوقی کرمان نسبت به زبان و ادب فارسی؛ چگونگی مدح این دولتمردان توسط ادبا و شاعران همعصرشان را مورد واکاوی قرار دهد.

۳.۱ روش پژوهش

پژوهش حاضر براساس هدف، از نوع تحقیقات بنیادی با رویکرد تاریخی و براساس ماهیت و روش، از نوع تحقیقات تحلیلی است. برای تأمین این منظور، داده‌ها و اطلاعات مورد نیاز، از میان منابع و پژوهش‌های صورت گرفته قبلی، استخراج گردیده و تا حصول نتایج علمی، مورد تجزیه و تحلیل کیفی قرار گرفته است. به عبارت بهتر، این نوشتار به روش کتابخانه‌ای و با یادداشت‌برداری از منابع دست اول و نیز تحقیقات جدید، انجام پذیرفته است.

۴.۱ یافته‌ها و نتایج پژوهش

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که غالب دولتمردان و وزرای سلجوقی کرمان با فراهم نمودن رفاه نسبی و امنیت و آرامش عمومی، نقشی برجسته و چشمگیر در رشد، شکوفایی و اعتلای جایگاه زبان و شعر فارسی در دربار و قلمرو حکومت مزبور داشته‌اند. مسأله‌ای که موجبات ورود بسیاری از ادبا و شاعران به کرمان را فراهم نموده و آنان نیز در متون نثر و دیوان اشعار خود به مدح دولتمردان سلجوقی پرداخته‌اند.

۲. بحث و بررسی

۱.۲ اقدامات عمرانی و فرهنگی حاکمان و رجال دربار سلجوقی کرمان بر اساس متون تاریخی

با تأمل در برخی از متون منشور همچون «بدايع الازمان فی وقایع کرمان»، «عقدالعلی للموقف الاعلی» و «سلجوقیان و غز در کرمان» می‌توان دریافت که سلجوقیان کرمان از زمان نخستین پادشاه خود یعنی ملک قاورد (۴۴۲-۴۶۶ ه.ق)، فعالیت‌های آبادانی را آغاز کردند. این فعالیت‌های آبادانی ملک قاورد، بیشتر با هدف تأمین رفاه اقتصادی مردم و امنیت راه‌های تجاری صورت گرفت. بنا به نقل افضل‌الدین ابوحامد کرمانی:

«ملک قاورد پادشاهی بوده است [عادل، سیاستش تازنده یازنده] مدبر معمر مقل [فر] مظفر، رایات دولت او در عالم گشایی منصور و آیات اقبال او در پادشاهی بر صفحات روزگار مسطور و از حذق صنعت او در تأسیس مبانی جهان‌بانی ملک کرمان (یک) صد و پنجاه سال در خاندان او بماند و اولاد و احفاد او همه از مکتسب او خوردند و خواب شب و آسایش روز ایشان نتیجه سهر و تعب او بود. از [ابواب سیاست و] اخلاق جهان‌داری او یکی آن بود که در محافظت عیار نقدی که می‌زد، مبالغت نمودی (چنانکه) در مدت بیست و چهار سال که پادشاه بود، [زر] نیم ذره (در) نقد او زیادت و نقصان نرفت. [لاجرم این ساعت نقد قاوردی بر همه نقود راجح است.]» (افضل‌الدین کرمانی، ۱۳۲۶: ۴).

ملک قاورد پس از تسلط بر نواحی شمالی و مرکزی کرمان، به مناطق جنوبی این ایالت تاخت و نخست به سرکوبی قبایل قفص (کوفج) و برقراری امنیت در سراسر راه‌های کرمان تا سواحل دریای عمان و خلیج فارس پرداخت. وی سپس با کمک امیر هرمز، بدر بن عیسی جاشو، بر حاکم عمان - که فردی ایرانی با نام شهریار بن تافیل بود - پیروز شد و این سرزمین را فتح کرد. ملک قاورد، شهریار بن تافیل را بر منصب خود باقی گذاشت تا از طرف سلجوقیان کرمان بر عمان حکمرانی کند (افضل‌الدین کرمانی، ۱۳۲۶: ۹-۸). از آنجا که مناطقی همچون لحسا، قطیف و بحرین نیز تحت تابعیت حاکم عمان بودند، لذا این مناطق نیز حاکمیت قاورد و سلجوقیان کرمان بر خود را پذیرفتند. در آن نواحی خطبه و سکه به نام ملک قاورد خوانده شد و ضرب گردید (خبیصی، ۱۳۷۳: ۳۳۹).

ملک قاورد پس از تصرف کرمان، سواحل خلیج فارس، هرمز و عمان، برای حمایت از تجارت دریایی و زمینی و اعتلای اوضاع تجاری - اقتصادی قلمرو خود دست به اصلاحاتی اساسی زد. از جمله این اصلاحات آن‌که به دستور وی راه‌های تجاری، بازسازی شده و امنیت جاده‌های تجاری از ساحل مکران و بندر تیز تا مرز خلیج فارس و همچنین راه‌های تجاری‌ای که به کرمان و از این ایالت به سایر نواحی داخلی ایران منتهی می‌شد، برقرار گردید (لسترنج، ۱۳۸۳: ۳۵۶-۳۵۴). در پی اقدامات اساسی ملک قاورد بن چغری بیگ، امنیت این جاده‌ها برقرار گردیده و به زودی بندر تیز به عنوان یکی از معروفترین بنادر تجاری خلیج فارس و دریای عمان تعیین گردید. از این زمان بود که کشتی‌های تجاری بسیاری به سوی این بندر حرکت کرده و کالاهای گرانقیمتی همچون ادویه، عطریات، عنبر، نیل، پارچه‌های حریر و مخمل و حتی برده‌های هندی و حبشی و زنگی وارد بندر تیز شده و از این بندر به سمت نواحی داخلی ایران همچون مکران، کرمان، خراسان و حتی نواحی خارج از ایران ارسال می‌شد. افضل‌الدین کرمانی بر آن است که حتی در مکران محصولاتی همچون فانیز [شکر] و قند نیز به این کالاها اضافه شده و به اقصی نقاط ایران ارسال می‌گردید: «از خصایص کرمان، ثغر تیز است که از آنجا مال‌های وافر از عشور تجار و اجرت سفاین به خزاین پادشاه رسد و اهل هند و سند و حبشه و زنج و مصر و دیار عرب از عمان و بحرین را فرضه آنجاست...» (افضل‌الدین کرمانی، ۲۵۳۶: ۱۲۸-۱۲۷).

البته بیان این نکته نیز ضروری است که ملک قاورد سلجوقی، حاکمیت بر کل سرزمین ایران را حق خود می‌پنداشت. به عبارت بهتر، ساختار قبیله‌ای حکومت سلجوقیان، بزرگترین فرد قبیله را به جانشینی می‌رساند. براساس همین سنت، قاورد که پسر ارشد چغری بیگ بود، خود را مستحق جانشینی می‌دانست (بازورث، ۱۳۸۰: ۸۹). اما نقش اساسی آلب ارسلان - برادر کوچکتر قاورد - در فتوحات اولیه سلاجقه، وی را از مقبولیت بیشتری برای جانشینی طغرل برخوردار ساخته بود. ملک قاورد نیز اگرچه در آغاز به انتخاب آلب ارسلان برای سلطنت، اعتراضی نکرد، اما پس از مرگ طغرل و بر تخت نشستن آلب ارسلان، قاورد دست به مخالفت با آلب ارسلان زده و به فارس یورش برد و آنجا را فتح نمود. آلب ارسلان که نمی‌توانست در مقابل این اقدام، سکوت کند، بلافاصله در سال ۴۵۶ ه.ق به کرمان لشکر کشید. وی کرمان را در محاصره گرفت. قاورد که توان مقابله با برادر را در خود نمی‌دید، از در تسلیم درآمد و فارس را به آلب ارسلان واگذاشت (حسینی، ۱۳۸۲: ۶۸) و تنها نواحی فرک و تارم از بلوک فارس جزء کرمان گردید (وزیری، ۱۳۷۰: ۱/ ۳۴۹-۳۴۸). با به تخت نشستن ملک‌شاه در سال ۴۶۵ ه.ق، قاورد در پی تصاحب

سلطنت عراق عجم و تحریک امرا برای تصرف ری و استیلا بر سرزمین‌های دیگر حرکت نمود و سرانجام با ملک‌شاه درگیر شد. در این محاربه، علی‌رغم تمایل سپاه ملک‌شاه به قاورد، با درایت خواجه نظام‌الملک، قاورد شکست خورده و فرار نمود. او را گرفتند و شب هنگام، به قولی خفه کرده و به قولی دیگر، زهر خوراندند (راوندی، ۱۳۶۳: ۱۲۷؛ ابن اثیر، ۱۳۶۳: ۵۴/۱۷؛ بنداری، ۱۳۵۵: ۱۵۶؛ شبانکاره‌ای، ۱۳۶۳: ۱۰۲؛ خواندمیر، ۱۳۵۳: ۵۳۷/۲). اما ملک‌شاه حکومت کرمان را در دست فرزندان وی باقی گذاشت. کرمان در دوران فرمانروایی فرزندان و نوادگان قاورد بسیار پیشرفت کرد و شهرهای ایالت کرمان به ویژه بردسیر (شهر امروزی کرمان و دارالملک قاورد) و جیرفت از نظر تجاری و فرهنگی بسیار فعال بودند (بویل، ۱۳۸۰: ۶۱).

همزمان با به تخت نشستن قاورد در دارالملک بردسیر، ابتدا قاضی آن ولایت، که فردی با نام محمد فزاری بود، به منصب وزارت رسید (افضل‌الدین کرمانی، ۱۳۲۶: ۵۹)؛ اما پس از مدتی (احتمالاً در سال ۴۵۹ ه.ق) منصب وزارت به فرد دیگری با نام ناصرالدین مکرم بن علاء واگذار گردید. وی یکی از دولتمردانِ کاردانِ دربار سلجوقیان کرمان بود و علاوه بر اقدامات عمرانی، کوشش فراوانی برای اعتلای فرهنگی، علمی و ادبی کرمان نمود. از جمله اقدامات عمرانی او دستور ساخت بنای ربض بردسیر بود که همزمان با سال‌های آخر حکومت قاورد به انجام رسید (اقبال، ۱۳۳۸: ۸۹). صاحب مکرم بن علاء از آن‌جا که معاصر با خواجه نظام‌الملک بود، در بسیاری موارد سعی داشت خود را هم‌طراز وی قرار دهد (خبیصی، ۱۳۷۳: ۳۶۲). این وزیر معتبر سلجوقیان کرمان برای امور فرهنگی و ادبی نیز ارزش فراوان قائل بود و از همین رو همزمان با وزارت وی، دربار سلجوقیان کرمان میزبان بسیاری از شعرا و ادبا از سایر دیار به سرزمین کرمان بود. برای نمونه ابراهیم بن عثمان غزی (۵۲۴-۴۴۱ ه.ق) اگرچه سلطان ملک‌شاه و سلطان سنجر سلجوقی را نیز مدح گفته، ولی ممدوح اصلی او مکرم بن علاء، وزیر حاکم کرمان بود (بازورث، ۱۳۸۰: ۱۹۵). غزی، که اشعار فراوانی در مدح مکرم گفته است در زمره فتوحات مکرم بن علاء از فتح عمان صحبت کرده است (اقبال، ۱۳۳۸: ۸۹).

پس از مرگ قاورد و دوران نسبتاً کوتاه حکومت دو فرزند وی با نام کرمانشاه (۴۶۶-۴۶۵ ه.ق) و سلطان‌شاه (۴۶۷-۴۷۷ ه.ق) حکومت به فرزند دیگر قاورد با نام تورانشاه رسید. بدون شک در اقدامات فرهنگی و مذهبی و عمرانی تورانشاه بن قاورد نیز مشوق اصلی او وزیرش مکرم بن علاء بوده است. (خبیصی، ۱۳۷۳: ۳۵۸). صاحب مکرم بن علاء، فردی بسیار علم دوست، ادب‌پرور و البته سخاوتمند و کریم بود. از شواهد جود و کرم مکرم بن علاء حکایت آمدن شبل‌الدوله به کرمان است. ابوالهیجاء مقاتل بن عطیه بن مقاتل بحری مجازی ملقب به شبل-الدوله از امیرزادگان عرب بود. چون بین او و برادرانش اختلاف افتاد، ابتدا به بغداد آمد و سپس به خراسان نزد نظام‌الملک رفت. بعد از مرگ نظام‌الملک، وی عازم کرمان شد، به این امید که به دستگاه وزیر دیار کرمان مکرم بن علاء راه پیدا کند. لذا از خلیفه المستظهر بالله خواست که نامه‌ای به وزیر بنویسد و سفارش وی را در آن نامه بنماید. مکرم به محض خواندن نامه فرمود «فرمان امیرالمؤمنین به چشم و جان باشد». (وزیری، ۱۳۷۰: ۳۶۶/۱-۳۶۵).

بیان حکایت نشان می‌دهد که صاحب مکرم برای خلیفه عباسی ارزش فراوان قائل بوده و متقابلاً خلیفه نیز از فضل و کرم وی باخبر بوده است. در منابع سلجوقیان کرمان آنچه از مکرم آمده، در مدح کردار وی بوده و اغلب

محوریت فعالیت‌های وی در حوزه عمران و آبادانی است. راوندی در کتاب خود گوشه‌ای از مطالب قصیده ابراهیم بن یحیی بن عثمان الغزی در مدح مکرم را به صورت نثر آورده است. «بهر دوری نام نیک از آن‌کس بازماند که عدل ورزید و مجالست و مؤانست و مخاطلت نیکان گزید و با شعراء و ندمای فاضل نشست که ذکر باقی و صیت سایر ایشان باز ماند.» (راوندی، ۱۳۶۳: ۶۱). معزی در دیوان خود، مکرم بن علاء را با لقب مجیرالدوله ستوده است:

صاحب دولت مجیر دولت و صدر کفاه	ناصرالدین کدخدای خسرو گیتی ستان
سید و تاج وزیران مکرم آن که هست	منعم فی کل حال مبتل فی کل شأن

(معزی، ۱۳۶۲: ۴۷۰)

در سرای صاحب مکرم شاغلین حرفه‌ها از هر صنف فعالیت داشتند و وزیر با آنان مجالست داشت (افضل‌الدین کرمانی، ۱۳۲۶: ۱۸). احتمالاً ناصرالدین مکرم تا ابتدای سال‌های حکومت ایران‌شاه ۴۹۰ه.ق و اندک زمانی بعد، منصب وزارت را در دربار سلاجقه کرمان عهده‌دار بوده است. (شبانکاره‌ای، ۱۳۶۳: ۱۹۰). آن‌طور که در دیوان معزی آمده، صاحب مکرم مدت کوتاهی نیز وزیر ایران‌شاه بوده است:

نام آن صاحب که شاهنشاه را دستور بود	از مناقب داستان شد در ری و در اصفهان
نام این صاحب که دستور است ایران‌شاه را	از فضایل هست در ایران و توران داستان

(معزی، ۱۳۶۲: ۴۷۱)

۲.۲. ادبا و شاعران دربار سلجوقیان کرمان و جلوه‌های مدح در متون و اشعار آنان

نوع رویکردی که رجال دربار سلجوقی کرمان و برخی از شاهزادگان این حکومت به ادیبان و شاعران داشتند، موجبات ورود برخی از ادبا و شعرا به قلمرو و دربار این حکومت را فراهم نمود. افرادی که در متون منثور و دواوین اشعار آن‌ها از این رجال و شاهزادگان، یاد شده است. در ذیل به برخی از این ادبا و شاعران و متون و اشعار آنان در مدح این دولتمردان اشاره شده است:

نخستین فردی که باید از وی سخن به میان آورد تاج‌الزمان افضل‌الدین احمد بن ابوحامد کوهبنانی کرمانی (افضل‌الدین کرمانی، ۲۵۳۶: ۶ مقدمه) از فضلی گرانمایه و مترسلین بلندپایه و برجسته کرمانی است (هدایت، ۱۳۸۱: ۱۶۷) که علاوه بر نویسندگی و مهارت در انشا، در شعر نیز قدرت طبع آزمایی داشته است. در جای جای این مقاله نیز از مطالب ارزشمند وی که در آثاری همچون «بداایع الازمان فی وقایع کرمان» و «عقد‌العلی للموقف‌الاعلی» گنجانیده شده است، استفاده گردید. علاوه بر نثر مترسلانه، اشعاری نیز از وی برجای مانده است. متأسفانه از او شعر زیادی در دست نیست، اما از مجموعه اشعاری که در کتب او آمده است، احاطه و تسلط او بر فنون ادب فارسی مشهود است (افضل‌الدین کرمانی، ۲۵۳۶: ۲۲). افضل‌الدین که در زمان حکومت طغرل شاه، هشتمین پادشاه از سلجوقیان کرمان، در محفل پسران وی «رتب جلوس» داشته است (خبیصی، ۱۳۷۳: ۴۷)، پس از مرگ طغرل شاه و اختلاف میان فرزندان او به ارسلان شاه پسر بزرگ وی که «ملکی هنرمند» بوده است (شبانکاره‌ای، ۱۳۶۳: ۱۹۲) پیوسته و در خدمت او بوده و او را مدح می‌گفته است (افضل‌الدین کرمانی، ۲۵۳۶: ۲۴ مقدمه). بنا به نوشته باستانی پاریزی

قصیده‌ای که در تاریخ سلاجقه و در مرگ ارسلان بن طغرل آمده است، از افضل‌الدین کرمانی است؛ چرا که «هم با سبک و سیاق شعر او موافق است و هم با روابط افضل با ملک ارسلان‌شاه، مطابقت دارد» (همانجا). شعر مزبور عبارت است از:

ای ماه و خور بر آن رخ زیبا گریسته	سرو چمن بدان قد و بالا گریسته
ای از صف ملایکه غوغا برآمده	بر قتل تو که کشته و غوغا گریسته
ای دیده ولایت بی تو شده ز دست	بر ملک تو خسرو والا گریسته
دستش بریده باد که آن تیر بر تو زد	ملکت ندیده بر شرف آنجا گریست»

(افضل‌الدین کرمانی، ۱۳۲۶: ۷۷)

علاوه بر افضل‌الدین ابوحامد کرمانی، شرف الزمان ابوالمحاسن زین‌الدین ابوبکر بن اسماعیل وراق هروی متخلص به هروی نیز یکی دیگر از ادیبان و شاعران قلمرو سلجوقیان کرمان بوده است. هروی از مداحان شاهزاده امیران‌شاه بن قاورد سلجوقی بوده و بنا به نوشته رضاعلی‌خان هدایت «در مرتبه شعر و شاعری پایه‌ای اعلی» داشت (هدایت، ۱۳۸۱: ۴۸۷/۱). ازرقی، مدت‌ها در دربار سلجوقیان کرمان به سر می‌برده و به مدح این شاهزاده می‌پرداخته است؛ چنان‌که بنا به تصریح افضل‌الدین ابوحامد کرمانی و همچنین دیوان باقی مانده از وی، در حدود ده قصیده در مدح شاهزاده امیران‌شاه (میرانشاه) بن قاورد دارد (افضل‌الدین کرمانی، ۱۳۲۶: ۱۵؛ ازرقی هروی، ۱۳۳۶: ۱۳، ۱۸، ۲۶، ۳۱، ۶۸، ۷۰، ۷۸، ۸۱، ۸۵، ۸۸).

براساس این اشعار ازرقی تا زمان دستگیری و کور شدن امیران‌شاه بن قاورد همواره ملازم رکاب وی بوده (ازرقی هروی، ۱۳۳۶: مقدمه ۷) و با او «روابط نیکو» داشته است (صفا، ۱۳۸۱: ۴۳۲/۲)، اما چون امیران‌شاه در رکاب پدر در جنگ با سلطان ملک‌شاه در سال ۴۶۶ ه.ق دستگیر و چشمانش میل کشیده شد، روابطش با ازرقی سست شد و چنان‌که ازرقی اشاره می‌کند، بعد از این حادثه امیران‌شاه «با او سر گران داشته» و دیگر به او اعتنایی نمی‌کند و ظاهراً با مرگ امیران‌شاه رشته این ارتباط کاملاً قطع می‌شود (دیوان ازرقی هروی، ۱۳۳۶: مقدمه ۵؛ نظامی عروضی، ۱۳۶۴: ۱۷۵؛ هدایت، ۱۳۸۱: ۴۸۷/۱، عوفی، ۱۳۲۴: ۸۶/۲؛ صفا، ۱۳۶۹: ۴۳۲/۲). از این رو در همین سال ۴۶۶ ه.ق عمر مداحی ازرقی از امیران‌شاه به پایان می‌رسد (ازرقی هروی، ۱۳۳۶: مقدمه ۷).

از منظوماتی که به وی منسوب است، می‌توان به کتاب‌های الفیه و شلفیه اشاره کرد (مستوفی قزوینی، ۱۳۳۹: ۷۱۴).

از اشعار ازرقی هروی در مدح امیران‌شاه:

ابر سیمایی اگر سیماب ریزد بر کمر	دود سیماب از کمر ناگاه بنماید اثر
ور ز سرما آبدان قاروره شامی شدست	باز بگدازد همی قاروره را قاروره‌گر
میر میرانشاه بن قاورد بن جغری که اوست	در جهان دولت ارکان، بر سپهر دادخور
آن کریم باتوان، آن چیره‌دست بردبار	آن جواد بی‌ریا، آن پادشاه بی‌مکر
گرچه نیکوسیرتی را بر خرد باشد بنا	سیرت آموزد خرد از خلق آن نیکوسیر
گر به خواب و خور نبودی پیکر او را نیاز	از ملایک حکم کردند مر او را نر بشر

همّت عالیش پنداری اثر دارد همی
در سخاوت آفتابی، در توانش روزگار
کمترین شرحی که در نوعی براند لفظ تو
چون دعای مستجاب اندر قضا و در قدر
در کفایت چون سپهری در سعادت چون قمر
عالمی باشد ز علم اندر بیانی مختصر
(ازرقی هروی، ۱۳۳۶: ۲۱-۱۸)

قصیده بلند دیگری از ازرقی هروی در مدح امیران‌شاه:

آسمان‌گون قرطه پوشید آن چو ماه آسمان
خواب چشم نرگسینش در سحر سحرآزمای
آن همایون دولت عالی جمال دین حق
شاه میران‌شاه بن قاورد بن جغری کزوست
شهریاری کز ثبات عزم او در بیشه گرم
گر کمان و تیر جوید قوتش در خورد خویش
مهر چهر آمد به نزد بنده روز مهرگان
تاب زلف عنبرینش بر سمن سنبل فشان
آن فخار جمع شاهان، مفخر سلجوقیان
لفظ دولت را معانی شرح نصرت را بیان
چون بجند سر نهد بر پنجه شیر زیان
از شهابش تیر باید و زخم گردون کمان
(ازرقی هروی، ۱۳۳۶: ۲۱-۱۸)

ازرقی هروی در شعر دیگری نیز این‌گونه به مدح امیران‌شاه بن قاورد سلجوقی پرداخته است:

همایون جشن عید و ماه آذر
امیرانشاه بن قاورد جغری
خدواندی کجا کوتاه نماید
بسا کاشعار من در مدحت تو
خجسته باد بر شاه مظفر
جمال دین را پشت و یاور
به پیش خطی او خط محور...
بخواهد گشتن از دفتر بدفتر...

(ازرقی هروی، ۱۳۳۶: ۲۱-۱۸) این قصیده ۶۴ بیت دارد. (همانجا).

بدون تردید یکی از این رجال دربار سلجوقیان کرمان که خدمتی فراوان به فرهنگ و ادب این دیار نمود، صاحب مکرم بن علاء بود که به سبب علم دوستی، ادب پروری و شاعرناوایی از سوی بسیاری از شاعران زمانه خود مدح شده است. یکی از مداحان وی ابواسحاق ابراهیم بن عثمان بن محمد الکلبی الاشهی معروف به غزّی (غزّی، ۲۰۰۸: ۱۹؛ تنوجی، ۱۹۷۴: ۲۶۳؛ ابن خلکان، ۱۹۷۸: ۱) شاعر معروف عربی‌گوی اواخر قرن پنجم و اوایل قرن ششم (۵۲۴-۴۴۱ ه.ق) از اهالی غزه بود (تنوجی، ۱۹۷۴: ۲۶۳). غزّی پس از چندی مسافرت به عراق و خراسان و اصفهان و مداحی ملک‌شاه سلجوقی (ابن خلکان، ۱۹۷۸: ۵۷/۱؛ اقبال، ۱۳۳۸: ۸۹) به کرمان آمده و از مداحان ناصرالدین مکرم بن علاء وزیر توران شاه بن قاورد چهارمین پادشاه سلجوقی کرمان (حک: ۴۹۰-۴۷۷ ه.ق) گشت (افضل الدین کرمانی، ۱۳۲۶: ۱۸؛ خبیصی، ۱۳۷۳: ۲۴). در واقع مکرم بن علاء که وزیری مدبّر و ادب‌پرور و شاعر دوست بود، علاوه بر این که ممدوح اصلی غزّی به شمار می‌رفت (وزیر، ۱۳۹۳: ۴۱)، از سوی چند تن از شعرای دیگر آن زمان مورد مدح قرار گرفته است در این باره صاحب عقدا/العلی للموقف/الاعلی آورده است که شاعرانی همچون عباسی و غزّی و برهانی و معزی او را مدح گفته‌اند. (افضل الدین کرمانی، ۲۵۳۶: ۱۵۰-۱۴۵؛ وزیری، ۱۳۹۶: ۳۶۰).

در دیوان غزی چندین قصیده در مدح ناصرالدین مکرّم بن علاء دیده می‌شود (دیوان الغزی، ۲۰۰۸: ۳۴۰، ۳۳۵، ۳۳۰، ۸۱۱، ۶۶۴). از اشعار غزی در مدح مکرّم بن علاء:

تَرْجُو الْغِنَى وَالْفَقْرُ فِي طَلَبِ الْغِنَى	بِالْجَدِّ لَا بِالْكَدِّ تَنْتَظِمُ الْمُنَى
أَلَا الْحَرِيصَ فَسْؤْلُهُ أَنْ يَفْتَنَّا	كُلُّ يَعُوذُ بِرَبِّهِ مِنْ فِتْنَةٍ
كَمْ لَا تَزَالُ أَخَا الْجَوَى وَآبَا الضَّنَا...	يَا قَلْبَ أَنْتَ مُعَذَّلٌ وَ مُعَذَّبٌ
مُشْتَقَّة الْأَسْمَاءِ مِنْكُمْ وَ الْكُنَى	يَا آلَ مَكْرَمٍ وَ الْمَكَارِمِ لَمْ تَزَلْ
تَهْتَرْتُحْتَ قَطَارَهَا أَرْضُ الْمُنَى	نَحْنُ الثَّبَاتُ وَأَنْتُمْ الْأَرْضُ الَّتِي
وَصِلَاتِكُمْ بِالْجُودِ لَا ثِقَّةٌ بِنَا...	فَصِفَاتُنَا بِالْمَدْحِ لَا ثِقَّةٌ بِكُمْ

(غزی، ۲۰۰۸: ۸۱۳-۸۱۱) این شعر ۴۱ بیت دارد.

عبدالملک برهانی نیشابوری متخلص به برهانی (هدایت، ۱۳۸۱: ۱/۱۹۹۲) از اهالی نیشابور (اقبال، ۱۳۳۸: ۷۸) از جمله شاعران متقدم عهد سلجوقی است که وی نیز به مدح ناصرالدین مکرّم بن علاء پرداخته است. متأسفانه اطلاعات زیادی از او در دست نیست (صفا، ۱۳۶۹: ۲/۴۳۰). تنها براساس آنچه که پسرش امیر معزی درباره وی آورده است، می‌توان دریافت که وی مدت‌ها در دربار سلطان آلب ارسلان سلجوقی (حک: ۴۶۵-۴۵۵ ه.ق) سمت امیرالشعرايي داشته است و در ابتدای حکومت ملک‌شاه سلجوقی در سال ۴۶۵ ه.ق در شهر قزوین وفات یافته است (دیوان معزی، ۱۳۱۸، مقدمه). برهانی بنا به اظهار منابع از مدّاحان مکرّم بن علاء سلجوقی هم بوده است (افضل‌الدین کرمانی، ۱۳۲۴: ۱۸؛ خبیسی، ۱۳۷۳: ۲۵؛ وزیری، ۱۳۹۶: ۳۶۰؛ معزی، ۱۳۱۸: مقدمه؛ همایی، ۱۳۶۱: ۱۰۶). متأسفانه از اشعار برهانی در مدح مکرّم بن علاء چیزی در دست نیست.

ابوعبدالله محمد بن عبدالملک برهانی نیشابوری متخلص به معزی، پس از مرگ پدرش برهانی و بنا به خواهش او به دربار ملک‌شاه سلجوقی وارد شده و توانست به مرتبه امیرالشعرايي ملک‌شاه سلجوقی نائل شود (معزی، ۱۳۱۸: مقدمه) و چنان که ذبیح‌الله صفا اشاره کرده است: «تخلّص او، به معزی به سبب اختصاص وی است به معز دین و دنیا ملک‌شاه بن آلب ارسلان» (صفا، ۱۳۶۹: ۲/۵۰۸). معزی تا سال ۴۸۵ ه.ق که سال وفات ملک‌شاه سلجوقی است، در خدمت این پادشاه بوده است، اما بعد از وفات او به سبب آشفتگی‌های دربار وی و پس از مدتی سرگردانی در هرات و نیشابور و اصفهان و مدح امرای آن جانب، به خدمت سلطان سنجر سلجوقی پیوسته و از مدّاحان این پادشاه می‌شود (معزی، ۱۳۱۸: مقدمه؛ وزیری، ۱۳۹۳: ۹۷). معزی از مدّاحان مکرّم بن علاء نیز بوده است و در عهد حکومت ایران‌شاه بن تورانشاه (حک: ۴۹۵-۴۹۰ ه.ق) قصیده‌ای را به خدمت او فرستاده است و در آن قصیده، صاحب مکرّم را مدح کرده است (وزیری، ۱۳۹۶: ۳۶۰؛ اقبال، ۱۳۳۸: ۸۸). احتمالاً معزی در دوران سرگردانی خود که در پی ممدوحی پا بر جا می‌گشته است، این قصیده را برای مکرّم بن علاء فرستاده است تا شاید از لطف او بهره‌مند شود؛ چنان که در اشعار خود بیان می‌کند، خود به کرمان نرفته و آرزوی دیدن بارگاه مکرّم بن علاء را داشته است (اقبال، ۱۳۳۸: ۸۸). بخشی از قصیده امیر معزی در مدح صاحب مکرّم بن علاء:

چیست آن دریا که هست از بخشش او در جهان نیل و سیحون و فرات و دجله و جیحون روان

کشتی امید خلق آسوده اندر موج او موج او اندر جهان پیدا و ناپیدا کران
 اندر او غَوَاصِ فکرت گوهر آورده به دست و اندر او ملاح دولت برکشیده بادبان
 ساحل او منتهای همت خرد و بزرگ لجه او ملتجای دولت پیر و جوان...
 صاحب دولت مجیر دولت و صدر کفات ناصر دین کدخدای خسرو گیتی ستان
 سید و تاج وزیران مکرم آنکه هست مُنعمٌ فی کُلِّ حالٍ مُقبلٌ فی کُلِّ شان
 آسمان قدری که تا گسترد جودش بر زمین از وجود او شرف دارد زمین بر آسمان...
 عاشق نام تو اندر مکرمات هر نامدار طالب کام تو اندر مملکت هر کامران
 قلعه بخت تو را خورشید تابان کوتوال خانه عمر تو را گردون گردان پاسبان
 عالم از عدل تو همچون بوستان آراسته راویان مدح تو چون بلبان در بوستان
 (معزی، ۱۳۱۸: ۵۱۰-۵۰۶)

این قصیده ۷۴ بیت دارد و در بحر رمل مثنی مقصور است (همایی، ۱۳۶۲: ۱۰۶).

ابوالهیجا مقاتل بن عطیه بکری ملقب به شبل الدوله از ادبا و شعرای عرب نیمه دوم قرن پنجم هجری و از دیگر مداحان مکرم بن علاء وزیر کرمان است که بنا به نوشته رشیدالدین و طواط به واسطه نزاعی که با برادران خود پیدا کرده بود، به بغداد آمده و از آن جا به خراسان و غزنه رفت و در مراجعت از غزنه به خدمت خواجه نظام الملک رسید و مورد لطف خواجه قرار گرفت. چون خواجه نظام الملک در سال ۴۸۵ ه. ق وفات کرد، شبل الدوله به بغداد برگشت، اما پس از مدتی اقامت در بغداد، به امید آن که بتواند به دستگاه مکرم بن علاء راه یابد، به سوی کرمان حرکت کرد (وطواط، ۱۳۶۲: ۱۱۴). چون به دستگاه آن وزیر رسید، مورد توجه و عنایت مکرم بن علاء قرار گرفت. البته چنان که پیش از این نیز گفته شد، شبل الدوله، دست خطی از خلیفه عباسی المستظهر بالله داشت و از همین رو وزیر کرمان به محض دیدن این شاعر دستور داد هزار دینار به او بدهند (همایی، ۱۳۶۱: ۱۰۸). بنا به نوشته محمدابراهیم خبیصی، ابوالهیجا قصایدی در مدح مکرم بن علاء داشته است (خبیصی، ۱۳۷۳: ۲۵)، اما جز مطلع یکی از قصاید او چیز دیگری از اشعار او در دست نیست و آن مطلع این است:

دَعِ الْعِيسَ تَذَرُ عَرْضَ الْفَلَا الی ابن علاء و الا فلا

(وطواط، ۱۳۶۲: ۳۰)

گفته شده است چون مکرم بن علاء این بیت را شنید، گفت دست از انشاء باقی قصیده بردار و فوراً دستور داد تا هزار دینار دیگر به شاعر دادند و سپس گفت: «اگر همه ابیات این قصیده چنین است که مطلع، هر بیت را جایزه هزار دینار است و در خزانه چندین زر نیست» (همایی، ۱۳۶۱: ۱۰۸). وفات ابوالهیجا مقاتل بن عطیه در سال ۵۰۵ اتفاق افتاده است (خبیصی، ۱۳۷۳: ۲۵؛ وطواط، ۱۳۶۲: ۱۱۴).

یکی دیگر از مداحان ناصرالدین مکرم بن علاء شاعری است به نام عباسی که متأسفانه اطلاعاتی از او در دست نیست، اما با توجه به بیتی که از او در مدح مکرم بن علاء و در تعرض و ذم نظام الملک آمده است، می توان احتمال داد که وی از شعرای عرب زبان بوده است و چندی در خدمت خواجه نظام الملک طوسی به سر برده و به علت ناخشنودی از وی به دربار مکرم بن علاء آمده است و به مدح وی پرداخته است و آن بیت این است:

الشیخ يعطی درهماً من بدره الصدر يعطی بدره من درهم

(افضل الدین کرمانی، ۱۳۲۶: ۱۸؛ خبیصی، ۱۳۷۳: ۲۵)

از دیگر ادبا و شاعرانی که به دربار سلجوقیان کرمان راه یافته است حکیم سراج الدین ابومحمد عثمان معروف به مختاری از اهالی غزنه و از شعرای توانا و قصیده سرایان فصیح قرون پنجم و ششم هجری است (مختاری، ۱۳۴۱: مقدمه ۱۱؛ همایی، ۱۳۶۱: ۱۱۱-۱۱۲). مختاری که مدتی را در دربار سلطان ابراهیم غزنوی و سلطان بهرام شاه غزنوی به سر برده بود (همایی، ۱۳۶۱: ۱۱۲)، بنا به دلایلی از جمله رهایی از دست حاسدین و معاندین و شهرت کرمان به ادب دوستی و شاعرپروری و غریب نوازی (همان: ۲۵۶) به جانب کرمان آمده و از شاعران و مداحان دربار ملک ارسلان شاه بن کرمانشاه - ششمین پادشاه سلجوقی کرمان - گردید (نظامی عروضی، ۱۳۶۴: ۱۵۰). دوره چهل و دو ساله حکومت ملک ارسلان شاه را دوران توجه به علم و هنر می دانند. (افضل الدین کرمانی، ۱۳۲۶: ۲۲؛ خبیصی، ۱۳۷۳: ۳۴؛ حافظ ابرو، ۱۳۷۸: ۲۷/۳).

مختاری در مدت دو سال و شش ماه اقامت خود در کرمان (همایی، ۱۳۶۱: ۱۵۳) سه قصیده در مدح ملک ارسلان شاه بن کرمانشاه (مختاری، ۱۳۴۱: ۴۲۹، ۴۲۰، ۲۱)، سه قصیده در مدح مجیرالدوله حسین بن حمزه - که سمت وزارت ارسلان شاه را داشته است - (همان: ۱۹۲، ۳۰۲، ۱۰) و همچنین قصیده ای در مدح محمد بن مکرم بن علاء - که از اعیان و رجال و صاحب منصبان حکومت سلاجقه کرمان و فرزند صاحب مکرم بوده - سروده است (همایی، ۱۳۶۱: ۲۵۶؛ مختاری، ۱۳۴۱: ۳۴۲). مختاری گویا پس از انقضای این مدت به دلیل آن که کارش با مجیرالدوله حسین بن حمزه به عداوت و دشمنی کشید، از کرمان فرار کرد (همایی، ۱۳۶۱: ۲۱۸). وفات مختاری در سال ۵۴۴ و یا ۵۵۴ اتفاق افتاده است (هدایت، ۱۳۸۱: ۲۰۸۹/۱؛ نظامی عروضی، ۱۳۶۴: ۱۵۰؛ همایی، ۱۳۶۱: ۱۱۲).

از اشعار مختاری در مدح ارسلان شاه بن کرمانشاه:

بر اختیار بندگی مالک الرقاب نصر من الله آمد فال من از کتاب
هم در زمان به قوت این اتفاق نیک کف های پای خویش ببوسیدم از رکاب
دل در بسیج رخت نبستم به هیچ روی با کس حدیث زاد نگفتم ز هیچ باب...

بوالحرث ارسلان‌شاه کرمان‌شاه آنک هست
 شاهمی که پشت و قوت دین امر و نهی اوست
 از آب تیغ او جگر ملحدان بسوخت
 در دوزخ و بهشت خلاف و رضای تو
 عزم تو بی رجوع و مراد تو بی مرد
 در دولت و زمانه همی امرها بران
 او را معز دینی و دین از فلک خطاب
 کاسلام از مصیب است الحاد از آن مصاب
 بر آب کس نکرد بجز تیغ او کباب ...
 اعدای تو معاقب و احباب تو مثاب
 عید تو بی وعید و دعای تو بی حجاب
 وز ملک و روزگار همه کام‌ها بیاب
 (مختاری، ۱۳۴۱: ۲۸-۲۱) این قصیده ۷۱ بیت دارد (همانجا)

از اشعار مختاری در مدح مجیرالدوله حسین بن حمزه:

به سعد موفی و بخت موفر
 ز اقبال این پیشکار سلاطین
 ظهور ملوک آفتاب جلالت
 همی تا سخن نام گیرد به معنی
 به هر لحظه چون نام خود باش نیکو
 به فخر از خداوند گیتی غنی شو
 ز هفت آسمان قسمت هفت کشور
 بر احوال این صاحب ملک‌پرور
 مجیر دول قطب دین پیمبر...
 همی تا عرض پای دارد به جوهر
 به هر کار چون کنیت خود مظفر
 ز اقبال شاه جهاندار برخوردار
 (مختاری، ۱۳۴۱: ۱۹۵-۱۹۲) این شعر ۴۱ بیت دارد (همانجا)

از اشعار مختاری در مدح محمد بن مکرم بن علاء:

شد چشم من از نامه معشوق پر از نم
 بگشاد ز هم بندم و بشکست ز غم دل
 دیدم سخنی برده به چرخ اندر معنی
 گفتند که مختاری مکرم شد و منعم
 خورشید مسلمانی و حسن و خطر ملک
 آن ذات که چون قدرت او شخص پذیرفت
 داد از اثر خامه او قامت من خم
 چون بازگشادم شکن کاغذش از هم
 خواندم لطفی کرده به چنگ اندر مدغم...
 از میر محمد پسر صاحب مکرم
 کان کرم و پیشگه گوهر آدم
 تأیید مصور شد و اقبال مجسم
 (مختاری، ۱۳۴۱: ۳۴۶-۳۴۲) این شعر ۴۸ بیت دارد (همانجا)

یکی دیگر از شاعران دربار سلجوقیان کرمان، امام بدیع الزمان عبدالواسع بن عبدالجامع بن عمران بن ربیع غرچستانی الجبلی از اهالی غرچستان، شاعر توانای قرن ششم هجری است که در علوم زمانه خود خاصه در علوم ادبی به کمال رسیده بود (صفا، ۱۳۶۹: ۲/ ۶۵۰). چنان که محمد عوفی اشاره کرده است «ادبی بود کامل و اریبی فاضل» (عوفی، ۱۳۲۴: ۲/ ۱۰۴). وی از جمله پیشروان بزرگ تغییر سبک سخن به شمار می‌آید (صفا، ۱۳۶۹: ۲/ ۶۵۱). عبدالواسع جبلی نیز مدتی از زندگانی خویش را در دربار ارسلان‌شاه بن کرمان‌شاه سپری کرده و از مداحان این پادشاه سلجوقی و

پسرش سلجوق شاه به شمار می آید (جبل، ۲۵۳۶: مقدمه ۸-۷؛ اسعدی و دیگران، ۱۳۹۳: ۸۸/۱۸، همایی، ۱۳۶۱: ۱۵۲). ظاهراً عبدالواسع جبلی بعد از مختاری به کرمان رفته و به دربار ملک ارسلان شاه راه یافته است (همایی، ۱۳۶۱: ۲۷۹). وفات او را در سال ۵۵۵ ه.ق آورده اند (تنوجی، ۱۹۷۴: ۲۶۸؛ صفا، ۱۳۹۶: ۶۵۰/۲؛ اسعدی و دیگران، ۱۳۹۳: ۸۸/۱۸). در دیوان جبلی دو قصیده در مدح ارسلان شاه بن کرمان شاه (جبل، ۲۵۳۶: ۱۴۱، ۲۵۳) و یک قصیده در مدح سلجوق شاه بن ارسلان شاه وجود دارد (همان: ۱۴۸).

از اشعار عبدالواسع جبلی در مدح ارسلان شاه بن کرمان شاه:

سعد چرخ و نصرت ایام و فضل کردگار	سعی بخت و قوت اجرام و عون روزگار
متصل باشند همواره به ملک پادشاه	مقترن باشند پیوسته برای شهریار
ارسلان شاه بن کرمان شاه بن قاورد کوست	پادشاه نیک خواه و شهریار حق گزار...
تا ز نور ماه و عکس آفتاب آرد پدید	سیم و زر در کان و در کوه ایزد پروردگار
موی خصمانت ز محنت باد چون سیم سپید	کار احبابت زدولت باد چون زر عیار
راح خواه و راحت افزای و ریاحین پیش نه	فضل نروزی به پیروزی و بهروزی گذار

(جبل، ۲۵۳۶: ۱۴۸-۱۴۱)

این قصیده ۵۷ بیت دارد و در بحر رمل مثنی مقصور است (همان: ۱۴۱). از اشعار جبلی در مدح سلجوق شاه بن ارسلان شاه بن کرمان شاه:

جاودان چون خضر ماند زنده نام آن پدر	کز پس وی چون ملک سلجوق شه ماند پسر
ز آسمان دین اگر ثاقب شهابی شد جدا	هست گردون ممالک را جلال الدین قمر
ور ز دیدار پدر محروم کرد او را قضا	شهریار مشرق و مغرب بس است او را پدر...
از کدورت باد روز دشمنانت چون شبه	وز حلاوت باد عیش دوستانت چون لشکر
بر تو میمون و همایون همچون رای و رایت	خلعت خالت خداوند سلاطین بشر
بگذاران در خرّمی نوروز کز آثار او	بود خواهد در جهان هر روز نوروزی دگر

(جبل، ۲۵۳۶: ۱۵۱-۱۴۸)

این شعر ۳۱ بیت و در بحر رمل مثنی محذوف است (همان: ۱۴۸).

۳. نتیجه گیری

حکومت محلی سلجوقیان کرمان به واسطه اقتدار ملک قاورد و همچنین تلاش های مداوم این حاکم سلجوقی در راستای افزایش قلمرو و رونق تجاری نواحی فتح شده، نخستین گام های خود در مسیر پیشرفت را برداشت. ملک قاورد و جانشینان وی از همان ابتدا سیاست اقتصادی رو به پیشرفتی را دنبال کرده و سعی نمودند منطقه تحت تسلط خود را توسعه داده و با اقدامات اساسی خود را راستای بازسازی جاده های تجاری، کاروانسراها، فتح بنادر تجاری مهم و ... مقدمات آبادانی کرمان و بهبود وضعیت امنیتی و رفاهی آن را فراهم نمایند.

با به قدرت رسیدن ملک توران‌شاه بن قاورد علاوه بر این اقدامات سیاسی و تجاری، بازار علم و ادب قلمرو سلجوقیان کرمان نیز رونق گرفت و این مهم از یک‌سو به سبب علاقه‌مندی شخص توران‌شاه به امور فرهنگی و از سوی دیگر، به دلیل حمایت وزیر کاردان وی صاحب ناصرالدین مکرّم بن علاء از ادیبان، شاعران و به طور کل عالمان و اندیشمندان بود. بدون تردید از نشانه‌های علاقه‌مندی توران‌شاه به علم و ادب، علاقه وافر او به اشعار فارسی بود و شاید برای نخستین بار بود که در دربار کرمان، ادیبان و شاعران معروف از اقصای نقاط ایران جمع شده و به نگاشتن متون منثور و سرودن اشعار به زبان‌های فارسی و عربی می‌پرداختند. شاعرانی همچون ازرقی هروی، ابواسحاق ابراهیم غزّی، ابوالهیجا مقاتل بن عطیه بکری، حکیم سراج‌الدین ابومحمد عثمان مختاری و برخی دیگر از ادیبانی که از عهد حکومت ملک توران‌شاه تا زمان حکومت ملک ارسلان‌شاه اول سلجوقی، رحل اقامت در کرمان افکنده و به مدح رجال و بزرگان حاضر در کرمان پرداختند.

با مذاقه در این متون منثور و دیوان اشعار، می‌توان دریافت که اگرچه اکثر آن‌ها به مدح حاکمان، امیرزادگان و به ویژه دیوان‌سالاران سلجوقی کرمان پرداخته‌اند و از ملک ارسلان‌شاه اول سلجوقی، امیرزاده امیران‌شاه بن قاورد و ... به نیکی یاد کرده‌اند، اما بدون تردید بیشترین نامی که در این اشعار، جلوه‌گری می‌کند، نام صاحب ناصرالدین مکرّم بن علاء بوده و نشان از رویکرد بسیار مناسب این وزیر کاردان نسبت به مسائل ادبی و فرهنگی دارد. البته این مسأله را نیز نباید از خاطر برد که صاحب مکرّم بن علاء به سبب همزمانی با خواجه نظام‌الملک طوسی -وزیر باکفایت سلجوقیان بزرگ- و اقدامات فراوان این وزیر در راستای رونق وضعیت فرهنگی قلمرو سلجوقیان بزرگ، از خواجه نظام پیروی کرده و با ساخت مدارس، خانقاه و دعوت از عالمان و شاعران کرمان عصر سلجوقی را نیز همچون دارالملک‌های سلجوقیان بزرگ، رونق بخشیده است.

منابع

- ابن اثیر، عزالدین علی (۱۳۶۳). *تاریخ کامل*، ترجمه ابوالقاسم حالت، تهران، موسسه مطبوعات علمی.
- ابن خلکان، العباس شمس الدین احمد بن محمد (۱۹۷۸). *وفیات الاعیان و انباء ابنا الزمان*، به تحقیق احسان عباس، ج ۱، بیروت.
- ازرقی هروی، ابوبکر بن عثمان (۱۳۳۶). *دیوان ازرقی هروی*، با تصحیح و مقابله سعید نفیسی، تهران: زوار.
- اسعدی، هومان، افتخاری، فریبا، امینی، محسن و دیگران (۱۳۹۳). *تاریخ جامع ایران*، زیر نظر کاظم بجنوردی، تهران: مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی.
- افضل الدین کرمانی، احمد بن حامد (۱۳۲۶). *تاریخ افضل یا بدایع الزمان فی وقایع کرمان*، به تصحیح مهدی بیانی، تهران: دانشگاه تهران.
- افضل الدین کرمانی، احمد بن حامد (۲۵۳۶). *عقد‌العلی للموقف الاعلی*، به تصحیح و اهتمام علی محمدعامری نائینی، مقدمه باستانی پاریزی، تهران: روزبهان.
- اقبال، عباس (۱۳۳۸). *وزرات در عهد سلاطین بزرگ سلجوقی*، به کوشش محمد تقی دانش‌پژوه و یحیی ذکاء، تهران: دانشگاه تهران.

آزادیان، شهرام، حکیمی، حمیدرضا (۱۳۹۳). «سلجوقیان و حمایت از ادبیات فارسی»، *ادب فارسی*، سال ۴، ش ۱.

بازورث، کلیفورد ادموند و دیگران (۱۳۸۰). *سلجوقیان*. یعقوب آژند، بی‌جا: موسی.

بنداری اصفهانی، فتح بن علی (۱۳۵۵). تاریخ سلسله سلجوقی (زبده النصر و نخبه العصر)، ۱۳۵۵، ترجمه: محمدحسین جلیلی، تهران، بنیاد فرهنگ ایران.

بویل، جی. آ. (۱۳۸۰). تاریخ ایران کمبریج (از آمدن سلجوقیان تا فروپاشی دولت ایلخانان. حسن انوشه، تهران: امیر کبیر، جلد پنجم).

تنوچی، محمد (۱۹۷۴). حول الادب فی العصر السلجوقی، بی جا: قورینا.

جلیلی، عبدالواسع (۲۵۳۶). دیوان عبدالواسع جلیلی، به اهتمام و تصحیح و تعلیق ذبیح الله صفا، تهران: امیرکبیر.

حافظ ابرو، شهاب الدین (۱۳۷۸). جغرافیای حافظ ابرو، مقدمه، تصحیح و تحقیق صادق سجادی، رج ۳، تهران: مکتوب.

حسینی، صدرالدین ابوالحسن علی بن ابی الفوارس ناصر بن علی (۱۳۸۲). اخبارالدوله السلجوقه زبده التواریخ. جلیل نظری، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی فیروزآباد.

حلمی، احمد کمال الدین (۱۳۸۳). دولت سلجوقیان. حجت الله جودکی و فرحناز افضلی، قم: مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه.

خبیصی، محمد ابراهیم (۱۳۷۳). سلجوقیان و غز در کرمان، مقدمه، تصحیح و تحشیه محمد ابراهیم باستانی پاریزی، تهران: کورش.

راوندی، محمد بن علی بن سلیمان (۱۳۶۳). راحه الصدور و آیه الصدور در تاریخ آل سلجوق، تصحیح محمد اقبال، تهران، امیرکبیر، چاپ دوم.

ستارزاده، ملیحه (۱۳۸۶). سلجوقیان. تهران: سمت، چاپ سوم.

شبانکاره‌ای، محمد بن علی (۱۳۶۳). مجمع الانساب، تصحیح میرهاشم محدث، تهران: امیرکبیر.

صفا، ذبیح الله (۱۳۶۹). تاریخ ادبیات در ایران از میانه قرن پنجم تا آغاز قرن هفتم، تهران: فردوس.

عوفی، محمد (۱۳۲۴). لباب الالباب، به سعی و اهتمام و تصحیح ادوارد بروان، ج ۲.

غزی، ابی اسحاق ابراهیم بن عثمان (۲۰۰۸)، دیوان الغزی، به تحقیق عبدالرزاق حسین، دبى: جمعه الماجد الثقافه و التراث.

کلوزنر. کارلا (۱۳۶۳). دیوانسالاری در عهد سلجوقیان. یعقوب آرژند، تهران: امیرکبیر.

لسترینج، گای (۱۳۶۴). جغرافیای تاریخی سرزمین‌های خلافت شرقی، ترجمه محمود عرفان، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

مختاری، عثمان (۱۳۴۱). دیوان عثمان مختاری، به اهتمام جلال الدین همایی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

مستوفی قزوینی، حمداله (۱۳۳۹). تاریخ گزیده، به تصحیح عبدالحسین نوایی، تهران: امیرکبیر.

معزی نیشابوری، محمد بن عبدالملک (۱۳۱۸). دیوان امیرالاشعرا محمد بن عبدالملک نیشابوری، با مقدمه و حواشی به سعی و اهتمام عباس اقبال، بی جا: اسلامیه.

نظامی عروضی، احمد بن عمر (۱۳۶۴). چهار مقاله، تهران: اشراقی.

وزیر، تاج محمد (۱۳۹۳). تاریخ ادبیات افغانستان در دوره دوم غزنویان سلجوقیان غوریان و خوارزمشاهیان، کابل: نامی.

وزیری، احمد علی خان (۱۳۹۶). تاریخ کرمان، به تصحیح و تحشیه باستانی پاریزی، تهران: علم.

وطواط، رشیدالدین محمد (۱۳۶۲). حقائق السحر فی دقائق الشعر، به تصحیح و اهتمام عباس اقبال آشتیانی، تهران: سنایی و طهوری.

هدایت، رضا قلی خان (۱۳۸۱). مجمع الفصحا، به کوشش مظاهر مصفا، ج ۱، تهران: امیرکبیر.

همایی، جلال الدین (۱۳۶۱). *مختارنامه مقدمه دیوان مختاری*، تهران: علمی فرهنگی.

References

- Afzal al- Din Kermani, Abu Hamid (1947). *Badaye' al-azman fi vaqaye'-e Kerman*. Edited by Mehdi Bayani, Tehran: University of Tehran. [In Persian]
- Afzal al- Din Kermani, Abu Hamid (1976). *Eqd-al-ula I'il-mowqef- al-a'la*. Edited by Ali Mohammad Ameri Naini, Tehran: Rozbahan. [In Persian]
- Asaadi, Homan, Iftikhari, Fariba, Amini, Mohsen and others (2012). *The Comprehensive History of Iran, under the supervision of Kazem Bejnordi*, Tehran: Center for the Great Islamic Encyclopaedia. [In Persian]
- Aufi, Muhammad (1907). *Lubabu Al-albab*, edited by Edward Barwan, Vol. 2. [In Persian]
- Azadiyan, Shahram, Hakimi, Hamidreza (2013). "Seljuqs and the support of Persian literature", *Persian literature*, year 4, issue 1. [In Persian]
- Azragi Heravi, A. (1975). *Divan*. Edited by Saeid Nafisi. Tehran: Zavvar. [In Persian]
- Bondari Esfahani, E. (2022). *The History of Seljuk Government*. Beirut: Dar al-afaq Jadide. [In Arabic]
- Boyle, J.A. (2010). *Cambridge history of Iran (from the arrival of the Seljuqs to the collapse of the Ilkhanate government)*. Hassan Anousheh, Tehran: Amir Kabir, the fifth volume. [In Persian]
- Bozworth, Clifford Edmond and others (2010). *The Seljuks*. Translated by Yaqoub Ajand, no place: Musa. [In Persian]
- Ghazi, Abi Ishaq Ibrahim bin Othman (2008), *Divan al-Ghazi*, researched by Abd al-Razzaq Hossein, Dubai: Juma al-Majd al-Thaqafa wa al-Tarath. [In Arabic]
- Hafiz-i Abru, Abdullah bin Lotfullah (1996). *Geography of Hafiz-i Abru*, revised by Sadegh Sajjadi, Tehran: Written Heritage. [In Persian]
- Hedayat, Reza Qoli Khan (1998). *Majma al-Safaha*, by the effort of Mazahir Musafa, Vol. 1, Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Helmi, Ahmad Kamaluddin (2013). *Seljuk government*. Hojatullah Jodaki and Farhanaz Afzali, Qom: Hozha and University Research Institute. [In Persian]
- Homaei, Jalaluddin (1986). *Mokhtarnameh Introduction of Diwan Mokhtari*, Tehran: Scientific and Cultural. [In Persian]
- Hosaynī, Sadr-al-Dīn Abu'l-Ḥasan 'Alī b. Nāṣer (1998) *Aḵbār al-dawlat al-saljūqīya*, ed. Jalil Nazari, Tehran: Islamic Azad University of Firozabad. [In Persian]
- Ibn-Asir, Ezzeddin (1988). *Al-Kāmil fī al-tārīkh* (The Great History of Islam and Iran). Tehran: Scientific Press Institute [in Persian]
- Ibn Khallakan, Abu al-Abbas Shams al-Din Ahmad (1978). *Wafiat Al'aeyan Wa'anba' Abna' Al-zaman*, (d.681 AH), Ihsan Abbas, Dar Sader _ Beirut. [In Arabic]
- Iqbal, Abbas (1959) *Ministry in the era of the great Seljuk sultans*, by Mohammad Taghi Daneshpajoo and Yahya Zaka, Tehran: University of Tehran. [In Persian]
- Jabali, Abd al-Vase (1960), *Divan-e 'Abd al-Vase Jabali*, edited by Zabihollah Safa (Tehran: University of Tehran. [In Persian]

- Khabisi, M. (1994). *Saljuqian va Gozz dar Kerman*. With the introduction written by Bastani Parizi, offset: Safa. [In Persian]
- Khabisi, M. (1994). Seljuq and Oghuz in Kerman. With the introduction written by Bastani Parizi, offset: Safa. [In Persian]
- Klausner, Carla L. (1973). *The Seljuk Vezirate: A Study of Civil Administration, 1055-1194*
- Lestrangle, Guy (1998), *Historical Geography of Eastern Caliphate Lands*, translated by Mahmoud Irfan, Tehran: Scientific and Cultural Publications.
- Moazi Neishabouri, Muhammad bin Abdul Malik (1920). *Divan*, with an introduction and notes by Abbas Iqbal, Bija: Islamiya. [In Persian]
- Mokhtari, Othman (1956). *Divan Othman Mokhtari*, under the care of Jalaluddin Homai, Tehran: Book Translation and Publishing Company.
- Mustawfī Qazvīnī, H. (1983). *Tārīkh-i Guzīdah*. Corrected by Lestranj. Tehran: World Book Publishing. [In Persian]
- Neẓāmī ‘Arūzī Samarqandī, Abu’l-Ḥasan Aḥmad b. ‘Omar b. ‘Alī (1986). *ČAHĀR MAQĀLA*, Tehran: Eshraghi. [In Persian]
- Rashid Watawat, Mohammad Ibn Mohammad (2004) *Letters of Rashid al-Din Watawat*, with introduction by Qasem Tuyserkani, second edition, Tehran: University of Tehran Press.
- Rawandi, M. (1955). *The Rahat-Us-Sudur VA Ayat-Us-Surur: Being a History of the Saljuqs*. (M. Eqbal, Rev.). Tehran: Amir Kabir Press. [In Persian]
- Roosta, Jamshid (2018). "Analysis of the status of Atabaki institution and the position of Atabaki in the Seljuk government of Kerman". *Iran and Islam Historical Research Journal*, Volume 12, Number 22, pp. 229-254.
- Safa, Zabihullah (1985). *The history of literature in Iran from the middle of the fifth century to the beginning of the seventh century*, Tehran: Ferdous. [In Persian]
- Sattarzadeh, Maleeha (2016). *Seljuqian*. Tehran: Samt, third edition. [In Persian]
- Shabankarei, Mohammad bin Ali bin Mohammad (1986), *Majma al-Ansab*, edited by Mirhashem Mohhaddeth, Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Tanuji, Mohammad (1974). *Hawl al-Adab fi al-Asr al-Saljuqi*, no place: Qureena. [In Persian]
- Vazir, Taj Mohammad (2012). *History of Afghan literature in the second period of Ghaznavids, Seljuks, Ghorians and Khwarazmshahs*, Kabul: Nami. [In Persian]
- Vaziri, A. (1986). *Tarikh-e Kermān (Bāstāni-e Pārizi, Rev.)*. Tehrān: Elmi Press. [In Persian]